

Tevékenységsztályozási rendszerek az időmérleg-vizsgálatokban*

Falussy Béla,
kandidátus, a KSH szakmai fő-
tanácsadója
E-mail: bela.falussy@ksh.hu

Az időmérleg-vizsgálatokban igen fontos a megfelelő tevékenységsztályozási rendszer kialakítása. Ez a nomenklátúra a kulcsa a társadalmi időráfordítások egybevetésének, az adatok értékelésének, és támpontként szolgál az időfelhasználás elemzéséhez. A rendszerben a különböző tevékenységet fedő egyes kategóriák élesen elkülönülnek egymástól. A nomenklátúra hierarchikus szervezettségű, azaz a vizsgált tevékenységek funkcióik, céljaik, jellegük szerint meghatározott csoportokra és tevékenységkörökre bomlanak.

A napi tevékenységek lajstromából kirajzolódik egy-egy korszak, valamely országcsoport, vagy egy meghatározott társadalom szokása, értékrendje. Az időmérlegben vizsgált tevékenységek egy része időben változik, ugyanakkor változhat bizonyos tevékenységek rendszeren belüli elhelyezése is, ha jellegük vagy jellegük megítélése változik.

Jelen tanulmány ezeket az osztályozási rendszereket és a vizsgált tevékenységek változásait kívánja bemutatni – nemzetközi kitekintésben is – csaknem negyven esztendő távlatában.

TÁRGYSZÓ:
Társadalmi jelzőszámok.
Életmód, életkörülmények, időmérleg.

* A cikk a KSH Társadalomstatistikai főosztályán 2002-ben, a T 033042 számú OTKA-támogatással készült (eddig nem publikált) részletes elemzés és dokumentáció rövidített változata.

Az időfelhasználás általános és speciális szerkezetét az osztályozási rendszeren belül kialakított tevékenységcsoportok időráfordítása, ezek egymáshoz viszonyított aránya, illetve a csoportokon belül az egyes tevékenységekre fordított átlagos idő súlya jellemzi.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes tevékenységek fokozatosan kihullanak a napi gyakorlatból (például a vízfordás, kenyérsütés, számos játék, női kézimunka), helyettük újak jelennek meg (televíziózás, videózás, a számítógép, az internet használata). Más esetben a tevékenységek megítélése rendszerbeli elhelyezésre változik. Így például értelmezés kérdése, hogy minek fogjuk fel a tanulást – munkának, vagy szabad időnek; a kerti növénytermesztés, a haszonállattartás minősítése lehet jövedelemszerzés, háztartásellátás, vagy éppenséggel szabad idő eltöltése; a munkahelyi étkezés besorolható a munkaidőhöz is, az élettani szükségletek körébe is; épp úgy, mint az éttermi étkezés, mely lehet akár szabad idő eltöltése, akár élettani szükséglet kielégítése. A tevékenység szerkezetek kialakíthatók az összes elemi szinten regisztrált tevékenység gyakorisága és időráfordítása alapján, másfelől ezek tematikus összevonása, csoportosítása, hierarchiába szervezése révén.

1. Az időmérleg fogalma és a korai felvételek

Az időmérleg az életmód mint hierarchikus rendszerbe szervezett tevékenységstruktúra felmérésére, egyben az egyes tevékenységek vizsgálatára kialakított társadalomstatistikai adatfelvételi és elemző eljárások összessége, ugyanakkor, ezek elrendezésével, a társadalom időfelhasználásáról nyert adatok, társadalmi jelzőszámok rendszerébe is besorolható.

Az időmérleg-vizsgálatok lényege, hogy egy kijelölt időszakon belül, az események sorrendjében regisztrálják a nap 24 órás keretében végzett összes tevékenységet (továbbá a kapcsolódó helyszíneket, társas környezetet, párhuzamos elfoglaltságokat) egy olyan mintán, amely mind a napokat, mind a népesség meghatározott körét reprezentálja, és – természetesen – számba veszik ezek gyakoriságát és a rájuk fordított időmennyiségeket. A felvételek többnyire ún. tegnapinterjúval készülnek, azaz a kérdezőbiztos a kijelölt nap másnapján keresi fel a mintában szereplő személyeket.

Az időmérleg-felvétel eszköze az *időmérlegnapló*. Ez lehet nyitott rendszerű, ahol a felvett tevékenységek (a naplóban kitölthető sorok) száma a megkérdezett közlése alapján változó, vagy zárt rendszerű, ahol a nap 24 óráján belül időrendben

egymást követő, azonos tartamú (tízperces, negyedórás) időszavok mellett jegyzik be a végzett tevékenységet. A megfigyelési egység az ún. embernap, azaz egy ember egy napra vonatkozó időmérlege. A minta egy személyének annyi embernapja lehet, ahány időmérleget vettek fel róla.

Az első ismertté vált időmérleg-vizsgálatot egy gazdaságpolitikai döntés háttéréként Sz. G. Sztrumilin [1982] közgazdász végezte 1923-ban, az oroszországi parasztok körében. A következő évtizedben P. A. Sorokin és C. Q. Berger [1939] 1935-ben az Egyesült Államokban városi mintán végzett vizsgálatot. Az időmérleg szélesebb körű felhasználásának kezdete azonban – az életvitel különbségeinek és változásának megismerésére –, csak a hatvanas évekre tehető. Több országban, így Magyarországon is ekkor, 1963-ban végeztek első ízben nemzeti mintán időmérleg-felvételt (Ferge [1965]). 1965-ben került sor arra a Szalai Sándor professzor által szervezett és irányított Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálatra (Szalai [1972]), amelynek keretében tizenkét ország városi és városkörnyéki népességének napi időfelhasználását elemezték. Ez a vizsgálat a szellemi erők jelentős koncentrációja révén megteremtette az időmérleg módszertanának napjainkig ható egységes alapjait.

1.1. A tevékenységosztályozás céljai és alapelvei

A gyakorlatban használt osztályozási rendszerek között jól megkülönböztethetők az általános és a speciális felhasználási céllal készülő rendszerek. Minden nemzeti időmérleg általános célú, azaz úgy kell összeállítani a vizsgált tevékenységek listáját és azok felépítését, hogy azzal a teljes lakosság és a fő társadalmi, demográfiai csoportok időfelhasználását lehessen jellemezni. A rétegfelvételek (diákok, pedagógusok, nők, gyerekek stb.), vagy sajátos élethelyzetek (például egészségi állapot) vagy speciális elemzési célok (például a háztartás keretében végzett munkák értékének becslése) esetén a tevékenységlisták és az osztályozási szempontok is speciálisak, mint ahogy a különböző kultúrájú és fejlettségű országok időmérlegeinek összehasonlításához is speciális osztályozási rendszerekre van szükség. Magyarországon a hatvanas évek kezdetétől számos olyan életmódkutatás zajlott, amely felhasználta az időmérlegben rejlő lehetőségeket.

Az osztályozások alapelvei közé tartozik az *átláthatóság*. Azaz az alkalmazott csoportok racionálisan elkülönülő tevékenységkategóriákat foglalják össze, ugyanakkor az egyes kategóriákat az őket alkotó elemi tevékenységek közös vonása alapján, vagy vegyes összetétel esetén (egyéb kategóriák) a többségben levők szerint kell elnevezni. A csoportok kialakítása során célszerű az elemi tevékenységek gyakoriságából kiindulni. Ugyancsak alapelv, az osztályozási rendszer *stabilitása*, a főbb csoportok és az őket alkotó kategóriák állandósága. (Nyilvánvaló, hogy nem lehet pél-

dául a szabadidős funkciót betöltő „sétát” önkényesen a gyalogos közlekedés kategóriájába áthelyezni.) Gyakran nehéz összhangot találni az elkülönülő funkciók szerinti *teljeskörűség*, a csoportok homogenitása és a gyakoriság szerinti *arányosság* követelményei között: az igen alacsony gyakoriságú, de funkcionálisan lényegesen elkülönülő tevékenységek nehezen helyezhetők el a rendszerben. Ajánlott, hogy az ilyen tevékenységek hasonló profilú tevékenységekkel összevonva jelenjenek meg az osztályozási rendszerben.

Az *egységesség* elvét nem sérti, ha a zárt, teljes napi adatközlést követően egyes tevékenységkörök összetételét más felosztás, más csoportosítási elv alapján is bemutattjuk. Néhány példa: ha a „közlekedés” közlekedési célok szerint jelenik meg a napi tevékenységszerkezetben, akkor azt követően közölhető a közlekedési eszközök szerinti bontás is. Ugyanígy a „társas szabadidő” tevékenységkategóriák szerinti részletezését követően fontos kiegészítés lehet egy résztvevők és egy helyszínek szerinti felosztás; a „gyereknevelés” tevékenységkörét az alapszerkezetben résztvevők szerint, majd ezt követően a gondoskodó személye (apa, anya, nagyszülő, egyéb), illetve a gyermek kora szerint is lehet részletezni.

1.2. Az osztályozási rendszer felépítése, hierarchikus egységei

Az alapegységek az elemi tevékenységek (az adatfelvételben kódolt kategóriák): ezek tovább nem bonthatók, például, sertésöl tisztítása; sakkozás, könyvolvasás, alvás.¹ A tevékenységkategóriák (az osztályozási rendszerben, adatközlésben) úgy jönnek létre, hogy a tevékenységek kódutatisítása tematikus csoportokban tartalmazza az összes kódolandó elemi tevékenységet. Az elemi tevékenység-esetszámok kiértékelése a feltétele, kiindulópontja az osztályozási rendszerben a struktúraalkotó, értékelhető esetszámú kategóriák meghatározásának. Az osztályozási rendszerben valamennyi értékelhető kategória a strukturális egységeken belül jelenik meg. Az adatközlések a kategóriák további, eltérő mértékű összevonását tehetik szükségessé a vizsgált népességcsoport embernapjainak számától függően.

Az osztályozási rendszerek alapegysége a tevékenységkategória, amely vagy egy nagy gyakoriságú (sokak által és viszonylag gyakran végzett) elemi tevékenység,

¹ Az 1986/87. évi KSH Életmód-időmérleg felvétel során vezettük be a hárompozíciós kódrendszert, amelyben 480 elemi tevékenység megkülönböztetése vált lehetségessé. A munkatevékenységek elemi kategóriarendszerét *Vajda Ágnes* és *Farkas János* dolgozták ki. Az arányosság és egységesség követelménye szükségessé tette a többi, fiziológiai és szabadon végzett tevékenységkörök elemi részletezését is, ezt a feladatot *Falussy Béla* és *Kenéz Győzőné* végezték el. Az általános adatközlések során a továbbiakban is megmaradtunk a kétpozíciós (maximum 99 tevékenységkategóriát tartalmazó) tevékenységstruktúránál. Az elemi szintű kódolás elsődleges haszna, hogy pontosan lehet tudni, milyen gyakoriságú elemi tevékenységekből épül fel egy-egy közölt kategória, és minimálisra szoríthatók a bizonytalan tartalmú „egyéb” kategóriákba történő besorolások (viszont ezek összetétele ismert).

vagy több hasonló jellegű, kisebb esetszámú elemi(kódolási) kategória összevonásából, vagy valamely tevékenység és sajátos körülményeinek kombinációjából jön létre. Példák:

– *tiszta tevékenységkategóriák* (például alvás; öltözködés, testi higiéne; főfoglalkozású munka);

– *célokkal kombinált kategóriák*: jövedelem kiegészítésére végzett, mások számára ingyen, vagy saját háztartás számára végzett különböző munkák a célok szerint kerülnek egy-egy gyűjtőkategóriába;

– *helyszínekkel kombinált kategóriák*: keresőmunka otthon – nem otthon; társas élet otthon – nem otthon; közlekedés – közlekedési eszközök/módok szerint; étkezés étteremben, munkahelyem, otthon; vendégeskedés: vendégfogadás otthon/látogatás barátoknál; szórakozóhelyek (kocsma, vendégház, pub) látogatása mint tevékenység; templomban, temetőben töltött idő; vásárlás élelmiszerboltban, bevásárlóközpontban, piacon, szaküzletekben;

– *résztevőkkel kombinált kategóriák*: beszélgetés, társas élet családtagokkal – ismerősökkel;

– *eszközök/tárgyak szerinti kategóriák*: játék – munka – hobbi számítógép segítségével; rádió – magnó – lemezjátszó – tévé – videó használata; tévéműsor nézése: aktuálisan sugárzott műsor – videofelvételről; olvasás: könyv – újság – folyóirat; mosás kézzel – géppel; mezőgazdasági munkafajták végzése kézzel – géppel.

A tevékenységkategóriák többsége a struktúrában meg nem jelenő elemi tevékenységekből épül fel, ezek alacsony előfordulásuk miatt önállóan nem értékelhetők, de valamilyen közös jellemző révén egyazon kategórianév, gyűjtőnév alatt összekapcsolhatók. Példa erre a számos elemi tevékenységből felépülő „állattenyésztési munka”; vagy a „játék”. Ugyanakkor az egyes kategóriák valamely tevékenységcsoport részeként jelennek meg, például az „állattenyésztés” a „mezőgazdasági jövedelmek kiegészítés”, a „játék” a „társas szabadidőtöltés” tevékenységcsoportjának egyik kategóriája. Számos nagy gyakoriságú elemi tevékenység az osztályozási rendszer önálló kategóriája (alvás, főfoglalkozású munka, könyvolvasás, tévézés stb.) marad. A tevékenységkategóriák speciális változata az ún. *lánctevékenység*, amelynek sajátossága, hogy a kategóriába tartozó elemi tevékenységek körét az adatfelvétel során a megkérdezett határozza meg. A lánctevékenységekben (kirándulás, beteggondozás, vendégeskedés) valamely közös funkció alapján kapcsolódnak össze különböző jellegű, esetenként változó számú és összetételű tevékenységek. A lánctevékenységekben összszerveződő tevékenységek az őket alkotó részttevők tevékenységeihez képest új minőséget hoznak létre. (Például a *kirándulás* tartalmazhatja a közlekedést, az

étkezést, az alvást, a sétát, a múzeumlátogatást és a sportot. Az idősek, betegek ellátása, gondozása lehet takarítás, főzés, mosás, beszélgetés stb. A vendégeskedés (fogadás, látogatás) lehet vacsora, italfogyasztás, kávézás, játék, beszélgetés stb. A lánc-tevékenységek önálló tevékenységként nem jegyezhetők be az időmérleg-naplóba, így nem építhetők be a napi időfelhasználás szerkezetébe, az osztályozási rendszerbe sem. Adatfelvételkor az időmérlegnapló bevezető oldalán kell a résztvékenységek hozzárendelésével meghatározni őket.²

A hierarchia következő szintje a *tevékenységcsoport*, mely a tevékenységek valamilyen közös vonása, tárgya, funkciója alapján képzett csoport. Például:

- *gyermeknevelés* (a gyermek testi gondozása, mesélés, játék a gyermekkel, gyermekfelügyelet, óvodába, iskolába kísérés);
- *mezőgazdaságijövedelem-kiegészítés* (növénytermesztési munkák, állattenyésztési munkák, egyéb mezőgazdasági munkák);
- *olvasás* (újságolvasás, folyóirat- és magazin-, könyvolvasás).

A *tevékenység-főcsoport* valamilyen közös vonás, tárgy, funkció alapján tevékenységcsoportokat összekötő, magasabb szintű egysége az osztályozási rendszernek. Például *kereső-termelő munka* (tartalmazza a főfoglalkozást, a jövedelemkiegészítést, a segítő és önkéntes munkát); *a háztartás és család ellátása* (a házimunkák, a ház körüli, javító és karbantartó munkák, a vásárlás és szolgáltatások igénybevétele, a gyermeknevelés) tevékenységcsoportokból álló tevékenység-főcsoportok.

Az ún. *blokkokban* a legáltalánosabb funkciók szerint kapcsolódnak össze az egyes tevékenységcsoportok, főcsoportok. Az 1976/77. évi felvétel elemzésekor először alkalmazott hazai osztályozás (Falussy [1985]) szerkezetileg három nagy blokkra osztotta fel a napi tevékenységeket, illetve a rájuk fordított időt, ezek a következők.

I. blokk – *Társadalmilag kötött idő tevékenységei*. Olyan tevékenységfajták, amelyek végzése vagy nem végzése között nincs igazán szabad választás. Ebbe a blokkba tartoznak: a megélhetéshez szükséges jövedelemért végzett fő- és kiegészítő kereső-termelő munkák (tevékenység-főcsoport), a tanulás (tevékenységcsoport), a családellátó és háztartási tevékenységek (tevékenység-főcsoport), valamint a mindennapi életet átszövő közlekedés, amelynek időigénye a munkahelyek és az (szolgáltató, kulturális stb.) intézmények területi eloszlásától, lakóhelytől való távolságától, a közlekedési infrastruktúra színvonalától, szervezettségétől, a gépkocsi-ellátottságtól, tehát számos társadalmi és gazdasági tényezőtől függ, így egészében társadalmilag meghatározott, azaz kötött tevékenység (tevékenységcsoport).

² Az ún. lánc-tevékenységek vizsgálata először a KSH 1986/87. évi életmód-időmérleg vizsgálatában jelent meg. Kezdeményezője és kidolgozója a szerző.

II. blokk – a *fiziológiai szükségletek kielégítése* – szintén kötött jellegű, többnyire napi rendszerességgel, a társadalom többsége által a fiziológiai regenerációt szolgáló tevékenységek. Ilyenek például: az alvás (elemi tevékenység), az étkezés, evés-ivás (tevékenységcsoport), a testi higiénia, öltözködés (tevékenységcsoport), a passzív pihenés, fekvés betegség miatt (tevékenységcsoport).

III. blokk – azon *szabadon végzett tevékenységek* idejének blokkja, amely az előző két kötött időn túl fennmarad, amelyben viszonylagos szabadsággal, alternatív módon választhatók a szellemi, lelki, fizikai rekreációt, feltöltődést szolgáló tevékenységek. Például a tévénézés, videózás; az egyéb aktív szabadidő (tevékenységfőcsoport), benne társas szabadidő (tevékenységcsoport); kulturális és sportintézmények látogatása (tevékenységcsoport); vallásgyakorlás; olvasás (tevékenységcsoport), sport, séta, egyéb testedzés (tevékenységcsoport).

Az elemzési szempontoktól függően a tevékenységeket számos jellemzőjük alapján lehet csoportosítani, osztályozni (például a tevékenység végzéséhez szükséges fizikai aktivitás, vagy a tevékenységeket szituációk alapján megkülönböztető tipikus helyszínek, résztvevők szerint).

2. Nemzetközi, nemzeti (és magyar) időmérlegek tevékenységosztályozása

1986-tól a 480/510 elemi kategóriát tartalmazó hazai tevékenységlisták a kategóriák szükség szerint eltérő összetételű aggregálását, az egy név alatt összevont kategóriák többféle csoportosítását teszik lehetővé. Így a hazai időmérleg jelzőszámrendszere az elemzések, az időbeli és térbeli összehasonlítások szinte korlátlan lehetőségét rejti magában. Mindez olyan fejlődés eredménye, amelynek egyes szakaszait érdemes nyomon követni.

2.1. Az összehasonlító vizsgálatokról

Az 1976/77. évi magyar időmérleg kategóriáinak és osztályozási rendszerének kialakítása az 1963. évi első országos hazai felvétel, a Nemzetközi Időmérleg Kutatómunkálat (1965), valamint az 1972. évi norvég időmérleg bázisán történt. Az ezredforduló éveiben végzett, módszertanában összehangolt Eurostat-időmérleg (Niemi [2004]) tevékenységlistája a megelőző vizsgálatok, a Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálat (Szalai [1972]), az európai országok változatain, Kanada (Harvey [1995]), és Ausztrália (Wilson [2000]) felvételein alapul. – tehát látható e

téren a szoros nemzetközi együttműködés. Az is látható, hogy a nemzeti időmérleg, osztályozási rendszerek – a nemzetközi felvételek során – folyamatosan megőrzik saját korábban kialakított karakterüket (mivel időbeli összehasonlításra csak így van mód), azzal együtt, hogy nemzetközi felvételek összehasonlító adatstruktúrái bizonyos tartalmi és módszertani egységességet is megkövetelnek.

A kódolt tevékenységek listájának mennyiségi bővítését a számítástechnika fejlődése tette lehetővé, de az életmódkutatás számára fontos részletek megismerése, a kategóriák tartalmának pontos meghatározása és ismerete miatt is lényeges a nagyszámú konkrét elemet tartalmazó listák alkalmazása. Életünk változásait követve mind újabb tevékenységek kerülnek az időmérleg látókörébe. A kódolt kategóriák nagyságrendekkel való bővítésére, a tevékenységek körülményeinek részletező felvételére³ 1986-ban került sor, valamint a napi életvitelt meghatározó személyi és háztartási adatokat is elsőként az 1986-os magyar időmérlegben kérdeztük meg. A külföldi időmérlegek tevékenységlistái szintén bővültek, tartalmilag igen változatosak lettek, kölcsönösen fellelhetők bennük az egyes országok életvitelére egyedileg jellemző vonások.

Az osztályozási rendszerek két típusát különböztetjük meg: 1. kódolási (feldolgozási) szintűek és a 2. publikációban használatosak (közlési rendszerek). A kódoláshoz az elemi tevékenységeket egymást követő témakörök szerint sorolják be. Azokban az időmérlegekben, ahol a kódolható tevékenységkategóriák száma száz alatt volt, nem feltétlen tért el a kódolásra kiadott és az adattárban közölt tevékenységek osztályozása egymástól. Ezekben a publikációkban többnyire egy részletes, teljes körű és egy összevont, az előzőtől eltérő osztályozási rendszert is alkalmaztak. (Példa erre *Szalai Sándor* 99 és 37 kategóriás adatközlése, vagy az 1971., 1980., 1990. évi norvég időmérlegek.) A százat gyakran többszörösen meghaladó elemi tevékenységek újabb kódlistái többnyire továbbra is követik a könnyen áttekinthető tíz főcsoportos szerkezetet, a publikációkban (adattárakban, elemzésekben) azonban a tevékenységkategóriák már egy többszintű, hierarchikusan tagolt osztályozási rendszerben jelennek meg. A tevékenységcsoportok, főcsoportok elnevezése, valamint az egyes tevékenységek besorolása is sokszor eltér egymástól ugyanazon felvétel két – a kódoláshoz és a publikáláshoz készített – osztályozási rendszerében.

A tevékenységosztályozási rendszerek változásai és nemzeti sajátosságai vizsgálatához két nemzetközi (1965-ös és 1998/2002-es), több nemzeti (1972–1999), két- és többoldalú összehasonlító, valamint három magyar osztályozási rendszert tekintünk át.⁴

³ A tevékenységvégzés céljára utaló minősítő kódok, a helyszínek részletezése decimális rendszerben, a társas környezet – résztvevők és jelenlevők – differenciált megkülönböztetése a megkérdezethez fűződő viszony alapján.

⁴ Több, rendelkezése álló publikációt – a lengyel, a bolgár, a svéd, a japán, az izraeli, az angol, valamint a volt szovjet tagországok, időmérlegeit – részben terjedelmi okokból nem vontuk be az összehasonlító elemzésbe.

A kódoláshoz készített tevékenységlisták többnyire decimális beosztásban készülnek, akár 99 (kétjegyű kódok), akár az ezt meghaladó mennyiségű tevékenységek száma esetén háromjegyű kódok.

A kódolt elemi tevékenységek közös tartalmi jegyek alapján kerülnek egy-egy osztályba. A kódlisták osztályozási rendszerének alapvető célja, hogy a naplóba beírt konkrét tevékenységnek megfelelő, listában szereplő kategóriát és kódszámot minél gyorsabban, egyszerűbben lehessen megtalálni.

A kódoláshoz készült tevékenységlistákban az 1–10 osztály sorrendje kétféle lehet.

1. A hagyományos sorrend a munka jellegű tevékenységosztályokat helyezi a rendszer élére, amelyet a fiziológiai önellátás tevékenységköre választ el a szabadon felhasznált idő tevékenységeitől. Ilyen felépítésben készült 1965-ben a Szalai-féle első nemzetközi, valamint ezt követően a legtöbb nemzeti időmérleg, közöttük a magyar is.

2. A másik felfogás a legáltalánosabb, napi gyakoriságú fiziológiai tevékenységkörrel indít, ezt követik a munka jellegű, majd a szabadon végzett tevékenységek csoportjai. Ilyen a japán, a francia, az osztrák, a lengyel, valamint az Eurostat- (1998–2002) időmérlegek kódkategóriáinak osztályozási rendszere.

1. táblázat

A Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálat kétpozíciós decimális kódolási rendszer, 100 kódkategória besorolása alapján, 1965

Kód	Tevékenységek
00–09	1. Kereső munka és kapcsolódó tevékenységek (Working time and time connected to it)
10–19	2. Házimunka, háztartási kötelezettségek (Domestic work)
20–29	3. Gyermekgondozás (Care to children)
30–39	4. Vásárlás, szolgáltatások igénybe vétele (Purchasing of goods and services)
40–49	5. Személyi ellátás (Private needs: meals and sleep etc.)
50–59	6. Tanulás, szakképzés (Education and professional training)
60–69	7. Társadalmi/civil, közösségi, vallási tevékenységek (Civic and collective participation activities)
70–79	8. Szórakozás, társasélet (Spectacles, entertainment, social life)
80–89	9. Sport és aktív szabadidő (Sports and active leisure)
90–99	10. Passzív szabadidőtöltés (Passive leisure)

Forrás: Szalai [1972] 562–566. old. és Szalai [1978] 416–418. old.

2. táblázat

*Az Eurostat-időmérleg-vizsgálat hárompozíciós decimális kódolási rendszer,
170 kódkategória besorolása alapján, 1998–2002*

Kód 1. jegye	Fő és párhuzamos tevékenységek
0	Fiziológiai szükségletek (Personal care)
1	Kereső foglalkozás (Employment)
2	Tanulás, szakképzés (Study)
3	Háztartás és család ellátása (Household and family care)
4	Önkéntes munka és összejövetelek (Volunteer work and meeting)
5	Társasélet és szórakozás (Social life and entertainment)
6	Sport, szabadban való mozgás (Sports and outdoor activities)
7	Hobbi és játék (Hobbies and games)
8	Tömeg-kommunikáció (Mass media)
9	Utazás és be nem sorolható tevékenységek (Travel and unspecified time use)

Forrás: Eurostat [2000].

2.2. Két nemzetközi adatfelvétel osztályozási rendszereinek összehasonlítása

Mind 1965. évi Nemzetközi Időmérleg Kutatómunkálat, mind az 1998–2002. évi Eurostat-felvételek módszertanában összegződtek a nemzeti időmérlegek koruknak megfelelően legjobb megoldásai. Az osztályozási rendszereik a legáltalánosabb közös vonások alapján készültek, így alkalmasak voltak/lesznek további két- és többoldalú összehasonlító vizsgálatok elvégzésére is.

A két felvétel között eltelt idő során megváltozott a mindennapi élet és értékrend, máshová kerültek a hangsúlyok. Ezt tükrözik az osztályok sorrendjében, elnevezésében, részletezettségében, egyes tevékenységek adott osztályba sorolásában bekövetkezett változások, valamint számos újonnan megjelent tevékenység listába vétele.

Jelentősen (99-ről, 170-re) bővült a kódolt tevékenységek száma. Ez a körülmény is szerepet játszik egyes tevékenység-osztályok összevonásában vagy felbontásában. A tevékenységek hierarchiája differenciáltabbá vált: mivel egy-egy osztályba a korábbinál jóval több tevékenység tartozik, szükségszerűen létrejön ezek belső tagolása is (blokk – főcsoport – csoport).

A megváltozott sorrend mellett alapvető szemléletbeli különbséget jelez a munka jellegű kötött és a szabadon végzett tevékenységek körének átrendeződése. A hatvanas évek derekán a munkatevékenységek köre kapott (jövedelemszerzésre és háztar-

tásellátásra korlátozott) szűkebb – és a szabad idő számos kötöttséget (a tanulást, szervezeti munkát) is magában foglaló tágabb értelmezést. Az ezredfordulóra ez úgy módosult, hogy valamennyi kötelezettségvállalással járó időtöltés (a keresőmunka és a saját háztartás ellátása mellett a tanulás, a szervezeteknek nyújtott önkéntes és a más háztartásoknak nyújtott ingyenes segítő munka, mindenféle egyesületi tevékenység) a tágan értelmezett munka részévé vált, és a szabadidő valóban csak a szellemi és fizikai rekreáció tevékenységköreit ölelte fel. Az Eurostat osztályozási rendszerének kialakításában döntő szerepet játszó kanadai időmérleg kódrendszere már 1987-ben ezt a szemléletet tükrözte, de hasonlóan épült fel az 1999/2000. évi magyar felvétel első negyedéves (őszi) adatközlése is (*Falussy–Harcza* [2000]). Érdekes, hogy az 1965-ös struktúra maradt fenn a holland (1975, 1990), az ausztrál (1987), a finn (1979, 1988) időmérlegekben.

Az Eurostat-felvételek (1998–2002) kódolásakor a „Háztartás és család ellátása” tevékenység-főcsoportban egyesítették a korábbi, Szalai-féle rendszer – „Házimunka, Gyermekgondozás, Vásárlás, Szolgáltatások” – tevékenységcsoportját. A „Tanulás” tevékenységcsoportja átkerült a szabadidős blokkból a munka blokkba. A korábbi „Sport és aktív szabadidő” csoport alá sorolt tevékenységek két önálló egységben különülnek el: „Sport, szabadban való mozgás” és „Hobbi és játék”, mindkét tevékenységkör a korábinál sokkal jobban részletezett.

Az 1965-ös „Passzív szabadidőtöltés” elnevezést a „Tömegkommunikáció” váltja fel. Mindkét időpontban az olvasás, tévé, rádió gyűjtőkategóriái + 1965-ben a beszélgetés is idetartozott, ami 2000-ben a társas élet kategóriái között szerepel.

Fontos különbség, hogy a „Személyi ellátás” kategóriát a „Személyes fiziológiai szükségletek” kategóriára változtatták. Az első felfogásban ugyanis a kategória a megkérdőzött kívüli személyek fiziológiai ellátását is tartalmazta („Felnőtt családtag gondozása”), ami az új rendszerben a „Háztartás és család ellátása” osztályban kapott helyet.

Az 1965-ös rendszerben nem volt elkülönített tevékenységkategóriája a más háztartások számára, ingyen végzett segítő munkának. Ez a kategória már a hetvenes évek elején, alapvetően a nemzetközi osztályozáson alapuló újabb felvételekben a saját háztartás számára végzett munkáktól elkülönítve jelenik meg. A 2000. évi struktúra „Önkéntes munka és összejövetelek” osztályában a szervezeti munkát követő alcsoport. A közlekedés kikerült az egyes osztályokból (amelyekbe céljuknak megfelelően lettek besorolva – egyben széttagolva), és önálló osztályt alkotnak szintén céljuk szerinti bontásban.

Az *adatközlésekben* (elemzésekben és adattárakban) az elemi (kódolt) tevékenységek aggregált kategóriái gyakran többlépcsős hierarchiában (decimális számozással), funkcionális kapcsolataik alapján rendeződnek el. Az osztályozási rendszerek felépítése, szerkezete, tartalma mögött elméletek, elemzési stratégiák, hipotézisek állnak. Mindezek áttekintése a hazai kutatás számára is igen tanulságos

lehet, a különféle megközelítések jól beépíthetők egy sokoldalú elemzési gyakorlatba.⁵

2.3. Külföldi időmérlegek osztályozási rendszerei

A teljes napi időfelhasználás átfogó strukturális elemei (2–5 blokk, fő tevékenységkör) nagy változatosságot mutatnak különböző országokban. Ezek a funkcionálisan élesen elkülönülő, legáltalánosabb szintű tartalmi egységek a napi időfelhasználás alapstruktúráját, különböző elemzési célok és elvek alapján határozzák meg.

Dichotom felosztású osztályozási rendszerek (Lett időmérlegek: 1972, 1987)

I. *Kötött idő* (*Constrained time*), a társadalmilag és fiziológiailag kötött tevékenységeket egyesítő kategória.

II. *Szabad idő* (*Free time*), benne: Tanulás és önképzés, Társadalmi tevékenységek, Kulturális intézmények, Aktív pihenés, Egyéb pihenés.

Az időfelhasználásnak ebben a felosztásában az emberi egzisztencia társadalmi és biológiai kötöttségei állnak szemben egy tágabb értelmű, önként vállalt kötöttségeket is tartalmazó szabad idővel.

A dichotom felosztás egy korábbi változata az a *Prugyenszkij* nevéhez köthető szovjet típusú osztályozás, amelyben a *keresőmunka* ellenpólusa az összes *munkán kívüli idő*, benne a keresőmunkához kapcsolódó, a háztartás ellátására fordított idő, a fiziológiai szükségletek és a szabadidő tevékenységeinek csoportjai.

Hármas tagolású osztályozási rendszerek (magyar: 1976–1999, norvég: 1991, lett 1996, francia: 1999)

I. Társadalmilag kötött idő: magyar; Összes munkaterhelés (Total work load): norvég, lett; Kötött idő (Constrained time): francia osztályozásban

II. Fiziológiai szükségletek: magyar; Személyes szükségletek (Personal needs): norvég; Személyes, fiziológiai szükségletek (Private needs- physiological needs): lett, francia.

⁵ A Nemzetközi Összehasonlító Időmérés Kutatómunkálatok nagy lendületet adtak a növekvő szabadidő teoretikus vizsgálatának is. Különböző irányzatok, kutatások, elméleti és társadalompolitikai megfontolások váltak ismertté a Budapesten, neves életmódkutatók és elméleti szakemberek (*J. Dumazedier, E.K. Scheuch, V. D. Patrusev, Szalai Sándor, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa* stb.) részvételével megrendezett két nemzetközi konferencián (Szabadidő és művelődés, 1971; 1974). Ennek eredményeit tartalmazza *Falussy* [1975] tanulmánygyűjteménye. Az 1976/77. évi magyar időmérés felvétel első elemzése kapcsán készült kandidátusi értekezés (*Falussy* [1985]) első két fejezetének a tevékenység-osztályozási elvek és rendszerek áttekintése a tárgya.

III. Szabadon felhasznált idő: magyar; Szabad idő (Free time): lett – tágabb értelemben az önművelést is tartalmazza; Szabadidő (Leisure): norvég, francia osztályozásban tág értelemben szórakozást jelent, tanulás, szervezeti tevékenység nélkül.

A magyar osztályozási rendszerben a társadalmilag kötött idő a teljes közlekedési időt, valamint az iskolarendszerű tanulás mellett az önképzést is magában foglalja. Négyes tagolású osztályozási rendszer (ausztrál időmérleg: 1987)

- I. Keresőmunka és a háztartás ellátása (Labour force and household)
- II. Személyes fiziológiai szükségletek (Personal care)
- III. Tanulás (Education)
- IV. Önkéntes munka, társas élet, szabadidő (Volunteer, social, leisure).

Ötös tagolású osztályozási rendszerek (a 3. táblázatban szereplő osztályozási rendszerekben az öt hasonló tartalmú blokk eltérő sorrendben szerepel.)

3. táblázat

A finn, a norvég és az osztrák osztályozási rendszerek blokkjai

Finn (1979, 1988)	Norvég (1971, 1980, 1990)	Osztrák (1981, 1992)
I. Kereső foglalkozás (Gainful employment)	I. Jövedelemtermelő munka utazással (Income producing work, journey to work)	I. Személyes fiziológiai szükségletek
II. Háztartás és család ellátása (Domestic work)	II. Háztartási munka, család ellátása (Household work and family care)	II. Kereső munka
III. Fiziológiai szükségletek (Physical needs)	III. Tanulás (Education)	III. Tanulás
IV. Tanulás, önképzés (Education)	IV. Személyes fiziológiai szükségletek (Personal needs)	IV. Háztartás, család ellátása
V. Szabadon felhasznált idő (Free time)	V. Szabadidő (Leisure)	V. Szabadidő

Ezekben az ötös struktúrákban az előzőhöz képest a kereső és a háztartás/család ellátására végzett munkák külön válnak, önálló blokkokat képeznek.

Szintén ötös tagolású az 1981. évi kanadai és norvég időmérlegek összehasonlításakor alkalmazott osztályozási rendszer (Harvey–Grønmo [1986]). Ebben jelenik meg a pénzért végzett „fizetett” és a háztartásellátó munkákat összegző „nem fizetett” munka szembeállítása.

- I. Fizetett munka (Paid work)
- II. Tanulás (Education)
- III. Nem fizetett munka (Unpaid work): Házimunka, Javítás-karbantartás, Gyermekellátás, Egyéb gondoskodás, Vásárlás, Kapcsolódó közlekedés
- IV. Fiziológiai szükségletek (Personal care)
- V. Szabadidő (Leisure)

A „Free time” és a „Leisure” megkülönböztetése mögött elméleti megfontolások állnak: az első, tágabb kategória magyar megfelelője a „szabadon felhasznált idő”, vagy „szabad idő”, amely a pihenés, kikapcsolódás mellett önként vállalt kötelezettségeket (önkéntes szervezeti tevékenységet, önművelést) éppúgy tartalmazhat, mint az idő kihasználatlan „elfolyását”. A Szabadidő (Leisure) tartalma az előbbinél kissé szűkebb, a szellemi és fizikai rekreáció, a pihenés, kikapcsolódás, szórakozás tevékenységeit öleli fel.

Megfigyelhető az angol nyelvű tevékenységkategória és csoportnevek változatossága, azonos fogalmakra használt szinonim kifejezések éppúgy, mint az osztályozási elvek változatai és egyes tevékenységek eltérő besorolásai, a társadalmi valóságban bekövetkező változások követése (egyedülálló tevékenységek kiszorítása, újabb beemelése) mind a rendszer rugalmasságára, életszerűségére utalnak.

3. Néhány tevékenységblokk és csoportkategória tartalmi változatai

Az egyes kategóriaváltozatok háttérében a jövedelemhez jutás módjának, illetve a jövedelem fogalmának nemzetek közötti különbségei és időbeli változása, valamint a munka eltérő és időben szintén változó felfogása áll.

3.1. A kereső/jövedelemtermelő munka tevékenységcsoport változatai

A munkavégzés elsődleges célja a háztartások önfenntartásához szükséges jövedelmek biztosítása. Ez a jövedelem pénzben és természetbeni formákban ölthet testet (Magyarországon még a hatvanas években is a termelőszövetkezeti tagok főfoglalkozásból származó jövedelmüknek csak kisebb részét kapták meg pénzben, többségét különböző terményekben számolták el), származhat főfoglalkozásból és jövedelemkiegészítő munkavégzésből. Vannak országok, ahol a jövedelemkiegészítés is kettéválítható aszerint, hogy annak eredménye zömmel pénzben, vagy természetben realizálódik. A kelet- és közép-európai országokban (még a hetvenes években Finnországban, Norvé-

giában is) az alacsonyabb pénzjövodelemek kiegészítésére többnyire kisgazdaságokban kerül/került sor. Ezekben az országokban a jövodelemekiegészítés kategóriája pénzért végzett „nem mezőgazdasági/másodállásban végzett”, és döntően természetbeni jövodelemért „saját gazdaságban végzett mezőgazdasági” alkategóriákra vált szét (finn: „Mezőgazdasági, erdészeti munka saját gazdaságban, norvég: „Mezőgazdasági munka, halászat, vadászat”). A főkategória neve ezekben az országokban „Jövodelemtermelő munka (Income producing work)” (norvég, 1971/72, 1980/81), „Kereső foglalkozás (Gainful employment)” (finn, 1979, 1988), vagy „Kereső és termelőtevékenység” (magyar, lengyel). Az 1992. évi kanadai időmérleg gyakorlatilag fentiekhez hasonló módon kezeli a „saját gazdaságban, nem pénzért végzett munkát”, amikor azt „más, pénzért végzett munkákkal” együtt, a „Kereső munka” tevékenységosztályban helyezi el, amely ezáltal tágabb, jövodelemtermelő értelmet nyer.

Több országban, így az Eurostat rendszerében is jövodelemen kizárólag pénzbeli jövodeelmet értenek, amely alapvetően „főfoglalkozású munkából (main job)”, kisebb hányadban „másodállásból, második munkából (second job)” származik. A főkategórián belül megjelennek még egyéb kategóriák: „Kereső munkához kapcsolódó tevékenységek”, „Ebédszünet”, „Munkahelyi közlekedés”. A főkategória neve ezekben az országokban egyszerűen „Munka”, vagy egyértelműbben „Keresőmunka vagy fizetett munka”. Ebben a felfogásban a különböző „Kerti munkák, állatgondozás” (lett: 1996), „Háziállat, állatgondozás” (ausztrál, 1987) – többnyire egy kategóriába kerül a kedvenc állatok, kutya, macska ellátásával, szobanövények ápolásával, pázsit locsolással, fűnyírással – nem minősül kereső munkának, hanem a „Háztartási munkák” csoportjában kap helyet (Falussy [2005]). Ez a besorolás érvényesül még abban a két korábbi lett (1972, 1987) osztályozásban is, ahol az egyértelmű „Kisegítő gazdaságban végzett munka” tevékenységét is a „Háztartás és család ellátása” blokkon belül helyezték el.

Számos rendszerben a „Fizetett munka (Paid work)” főkategóriáján belül az adatközlésekben meg sem jelenik a főfoglalkozású és a másodállásban végzett munka megkülönböztetése. Ezekben az országokban – különböző okokból – kisebb szerepe van a főfoglalkozásból származó jövodelem kiegészítésének (vagy szükség, vagy lehetőség nem volt rá). A főkategóriák elnevezése országonként: „Keresőmunka a kapcsolódó tevékenységekkel” (lett: 1972, 1987); hasonló tartalommal, de rövidített kategórianevek: „Keresőmunka” (Work) (finn-lett-litván-orosz összehasonlítás: 1986-1988); „Keresőmunka” (Labour force) (ausztrál: 1987); – a különböző felvételekben a kapcsolódó tevékenységek alkategóriái: „Ebédszünet”, „Munkakeresés”, „Pihenőidő, várakozás”, „Munkahelyi közlekedés”. Két felvételben a kereső munka egésze csupán két alkategóriát, munkavégzést és munkahelyi közlekedést tartalmaz (főkategória: Fizetett munka (Paid work) holland, 1990; Kereső foglalkozás (Gainful employment) finn, 1988).

A munka osztálykategóriája néhány osztályozási rendszerben az igénybevétel, illetve a társadalmi hasznosítás alapján tartalmilag bővült. A hasonló igénybevétel

(rendszeresség, idő- és energiaigény) hívta életre a „*Munka és tanulás*” blokkját, amelyben a „Keresőmunka / kereső foglalkozás / fizetett munka” tevékenységcsoport (alkategóriái a „Főfoglalkozású munka”, a „Másodállás”, ezen belül a „Munkahelyen vagy otthon végzett munka”), és a „Tanulás” egymást követve kaptak helyet.

A társadalmi hasznosításra kibocsátott összes kereső és termelő munkát egyesíti a kibővített tartalmú „*Kereső-, termelőtevékenységek*” főcsoportja, amelyben a saját háztartás számára végzett jövedelemszerző munkák mellett az anyagi ellenszolgáltatás nélkül másoknak végzett segítő és önkéntes munkák is helyet kapnak. Ezek olyan termelő tevékenységek, amelyek piaci értéket képviselnek, a pénzbeli ellenszolgáltatásról önként mond le a segítő, vagy önkéntes munka végzője. (Magyar, 1986 és 1999. őszi összehasonlítás.)

Ide kapcsolódik az Eurostat 2000-es felvétel kódrendszerének azon új vonása, hogy az összes munka blokkján belül, egy osztálykategóriában szerepel a korábban szabad időben végzett elfoglaltságokhoz sorolt önkéntes és civil szervezetekben végzett munka, valamint a háztartási munkák osztályába sorolt más háztartásnak ingyen nyújtott segítő munka.

Eurostat 2000 kódrendszerében a „Munka és tanulás” tevékenységblokkjának szerkezete:

1. Kereső foglalkozás (Employment)
2. Tanulás (Study)
3. Háztartás és család ellátása (Household and family care)
4. Önkéntes munka és összejövetelek (Volunteer work and meeting)
 41. Szervezeti munka (Organizational work)
 42. Segítőmunka más háztartásnak (Informal help to other households)
 43. Civil szervezetekben való részvétel (Participatory activities)

Ehhez hasonló megoldást találunk már az 1987. évi kanadai struktúrában is a „Munka és tanulás” tevékenység-blokkon belül:

1. Jövedelemszerzés a kapcsolódó tevékenységekkel (Paid work and related activities)
2. Háztartás és család ellátása (Household work and related activities)
3. Szociális segítségnyújtás, civil/önkéntes aktivitás (Social support, civic and voluntary activity)
4. Tanulás (Education and related activities)

3.2. A háztartás és család ellátása tevékenységcsoport változatai

A blokkhoz tartozó munkák besorolásakor több eltérő felfogás figyelhető meg a különböző osztályozási rendszerekben. Különösen két tevékenységkör megítélésében vannak a blokk tartalmát módosító különbségek: ezek a kisgazdaságban, kertben végzett munkák és a más háztartásoknak nyújtott ingyenes segítség.

A norvég, magyar és lengyel osztályozások kivételével – amelyekben a jövedelemtermelő munka blokkjában helyezkedik el – a háztartásban végzett munkák egyik kategóriája (a korábbi lett időmérlegekben önálló alcsoport) a kisgazdaságban végzett munka, illetve a kertápolás, veteményes, dísznövényes, füves kert, a szobanövények gondozása, valamint a háziállatok, állatkedvencek ellátása. A magyar felvételekben a (1977–1999) gazdasági célú tevékenység (amely ismeretlen arányokban tartalmaz pénzbeli és természetbeni jövedelemforrást, illetve másoknak terményekben nyújtott segítséget) a jövedelemszerző, a szobanövény, állatkedvenc gondozása a szabadon felhasznált időn belül a kedvtelések csoportjában kap helyet. A más háztartásnak nyújtott segítő munka tekintetében a következő változatokkal találkozunk.

1. A segítő munka nincs külön kategóriaként feltüntetve, de részét képezi a háztartási munkák valamennyi kategóriájának: főzés, takarítás, gyermekfelügyelet stb. saját és más háztartás számára (Szalai, 1965; magyar 1977–1993 összehasonlítás). Ez a gyakorlat akkor, ha a rendszerben sehol nincs önálló kategóriája a segítő munkának, illetve az utasítás nem rendelkezik arról (például magyar, 1963, 1977), hogy milyen általános elnevezésű kategória (Egyéb elfoglaltság) alatt kell kódolni, más tevékenységekkel összevontan, eltekintve a segítség konkrét tartalmától;

2. A másoknak nyújtott segítség önálló kategóriában szerepel a háztartási munkák között.

3. Az ingyenes segítségnyújtás önálló kategóriában szerepel, de nem a háztartási blokkban, hanem egy másik önálló osztályban, blokkban (Eurostat, 2000, 4. osztály: „Önkéntes munka és összejövetelek”; magyar, 1999: Kereső- és termelőtevékenységek). Ebben a felfogásban a háztartási blokk kizárólag a saját háztartás számára végzett munkákat öleli fel.

A blokkon belül a tevékenységeket jellegük szerint csoportosítják az Eurostat 2000 osztályozási rendszerében. A 3. osztály gyűjti egybe a háztartás és család ellátásának tevékenységeit, a következő tevékenységkörök szerint:

3. A háztartás és család ellátása (Household and family care)
 31. Ételek készítése, főzés, sütés (Food management)
 32. Háztartás ellátása (Household upkeep)
 33. Mosás, vasalás, ruhanemű készítése, javítása (Making and care of clothes)

34. Kertészkedés, állatok ellátása (nem kereső) (Gardening and pet care)
35. Építkezés, épület/lakás karbantartás, felújítás (Construction, repairs)
36. Vásárlás, szolgáltatások igénybevétele (Shopping and services)
37. Háztartásvezetés (Household management)
38. Gyermek gondozása, nevelése (Child care)
39. Gondoskodás felnőtt családtagról (Help to an adult family member)

Ezen (tovább részletezhető) főkategóriák egy részét az adatközlések összevonják, vagy alcsoportokba rendezik.

A magyar adatközlésben a többségében nők által végzett „házimunkák” (főzés, takarítás, mosás, ruhaneműk javítása, karbantartása, felnőtt családtag gondozása, háztartásvezetés), a férfi többségű „javító-karbantartó és ház körüli munkák” (lakásfelújítás, háztartási berendezések, gépkocsik karbantartása, javítása), a „vásárlás és szolgáltatások igénybevétele”, valamint a „gyermek ellátása” alkotják a blokkon belüli fő kategóriákat, alcsoportokat. Több osztályozásban az összes „háztartási, javító és karbantartó munka” egy alcsoportot képez; a „gyermeknevelés”, valamint a „vásárlás és szolgáltatás igénybevétele” majd minden rendszerben önálló alcsoportként jelenik meg. Néhány rendszerben a gyermek és a felnőtt családtagok ellátása (mint a „Család ellátása”) egy alcsoportba kerül (a norvég rendszer a másoknak nyújtott segítséget is ide sorolja: 1971–1991; úgy, mint a francia, 1999). A „Főzés” nagy gyakorisága, kiemelt fontossága révén önálló alcsoportként különül el többek között az osztrák (1981, 1992) és a kanadai (1987) osztályozási rendszerekben.

3.3. A Fiziológiai szükségletek blokk / tevékenységcsoport változatai

A blokkhoz tartozó tevékenységek, néhány besorolási kivételtől eltekintve, a személy elemi, a biológiai öfenntartáshoz nélkülözhetetlen (alvás, étkezés), önmagára irányuló (öltözködés, tisztálkodás), mások által nem végezhető (saját gyógykezelés) tevékenységei.

Valamennyi idetartozó tevékenység ideje itt összegződik, tekintet nélkül a végzés körülményeire (helyszín, résztvevő). Ettől eltérő, egyedileg előforduló besorolások voltak:

- egészségügyi szolgáltatás igénybevétele otthon (Szalai, 1965; holland: 1990),

- testi higiénét biztosító szolgáltatások (fodrász, kozmetikus, egészségügy) igénybevétele (magyar, 1963),
- felnőtt családtag egészségügyi ellátása, öltöztetése, mosdatása (Szalai, 1965),
- az étkezések megosztása a rendszer különböző egységei között a helyszínek, illetve résztvevők szerint: munkahelyi étkezés a fizetett munka (norvég, 1971–1990), éttermi étkezés a társas élet (Kanada, 1987), étkezés vendégségben – a társas élet tevékenységei között (Kanada, 1987).

3.4. A szabadon felhasznált (vagy szabad) idő és a szabadidő blokkjának változatai

1965-ben, az első nemzetközi összehasonlító vizsgálat kódolási rendszerében a „szabad idő” (free time) három tevékenységosztályt ölelt fel (tanulás és mozgalom; tömegkommunikáció; szórakozás):

VII. osztály. Tanulás és mozgalom (Study and participation): Tanulás, Vallásgyakorlás, Szervezetek.

VIII. osztály. Tömegkommunikáció (Mass media): Rádióhallgatás, TV (otthon), TV (másutt), Újságolvasás, Hetilap- és folyóiratolvasás, Könyvolvasás, Mozi.

IX. osztály. Szórakozás (Leisure): Társas élet (otthon). Társas élet (másutt). Beszélgetés. Sport. Séta, kirándulás. Szórakozóhely, Színház, múzeum, Pihenés, Egyéb szabadidő.

Harmincöt évvel később az Eurostat jóval részletesebb kódolási osztályozási rendszere lényegi változásokat tükröz. Szemléleti és életvitelbeli váltásra utal: a tanulás a „munka-tanulás” blokkba –, a tömegkommunikáció egyik eszközeként besorolt mozi a kulturális és szórakoztató intézmények sorába került át, a tévé tömeges terjedésével megszűnt a helyszín szerinti (tévénézés otthon – nem otthon) bontás indoka. A „Leisure” angol tevékenység-főcsoportja alatt itt már a szellemi és fizikai rekreáció és szórakozás *szabadidős tevékenységei* sorakoznak fel. (Magyar fordítása: „Szabadidő”)

Az Eurostat új kódolási rendszerében a „szabadidő” (leisure) blokkjában négy tevékenységkör különül el (az 5–8 sorszám a háromjegyű osztálykód első száma):

5. *Társas élet és szórakozás* (Social life and entertainment): Társasélet, Kulturális és szórakoztató tevékenység, Pihenés – passzív szabadidő.

6. *Sport, szabadban való mozgás* (Sports and outdoor activities):
Testedzés, Horgászás, vadászat, gyűjtögetés, Sportoláshoz kapcsolódó
tevékenységek.

7. *Hobby és játék*: Amatőr művészet. Hobbik. Játékok.

8. *Tömegkommunikáció*: Olvasás, Televízió nézés, Rádió- és zene-
hallgatás.

Az első nemzetközi összehasonlítás osztályozási felfogásán alapuló időmérlegekben a szabadon felhasznált idő (Szabad idő, Free time) része a tanulás és a civil szervezeti tevékenység. Az újabb osztályozási rendszerek a szűkebb „Szabadidő (Leisure)” főkategóriát alkalmazzák.

Megállapíthatjuk, hogy az 1965. évi nemzetközi és az ezredforduló éveiben készült európai időmérleg között az egyes nemzeti felvételek osztályozásában számos átmeneti, újító elemzési szempontot érvényesítő megoldással találkozunk. Az adatközlésekben a kódolási rendszerekhez képest többnyire differenciáltabb az osztályozás.

Több osztályozás keretében is találkozunk – ám nem mindig azonos értelemben – az „aktív” és „passzív” szabadidő, pihenés tevékenységeinek elhatárolásával. Elsődleges, korai értelemben kizárólag a semmittevés minősült passzív időtöltésnek (magyar, 1963; finn–lett–litván–orosz összehasonlítás, 1986–1988), valamennyi egyéb elfoglaltságot aktívnak tekintettek.

A *fizikai aktivitás és kreativitás alapján képzett „Aktív szabadidő”* kategóriában a sport, séta, kirándulás mellett a hobbik, játékok is helyet kapnak, míg a „Passzív szabadidő” tevékenységkörben egymás mellett szerepelnek a különféle magányos befogadói elfoglaltságok (az olvasás, tévé nézés, rádió- vagy zenehallgatás), a beszélgetés, levelezés, pihenés (lett: 1972, 1987; ausztrál: 1987; kanadai: 1987). Hét nyugati ország időmérlegének (1960-1984) összehasonlításakor J. Gershuny (*Gershuny–Jones* [1986]) neves brit társadalomkutató passzív szabadidőn kizárólag tévé nézést, valamint rádió- és lemezhallgatást ért. Több elemzésben hasonló elven alapul az a szabadidő-aktivitás mérésére használt mutató, amely a tévé nézés összes szabad időn belüli arányát adja meg (*Falussy* [2004]).

Gershuny, elemzési elképzelésének megfelelően, a szokásostól eltérő módon rendezti újszerű gyűjtőkategóriákba a szabadidő többi tevékenységét is. Alkalmazza a „Szabadban való szabadidőtöltés (Outdoor leisure)” csoportnevet, amelyben egymás mellett található az aktív sport, séta, kirándulás a sportesemények látogatásával (ezt passzív sportnak nevezi el).

A „Nem otthoni szabadidő (Out-of-home leisure)” gyűjtőkategóriában együtt szerepelnek a zárt terű kulturális intézmények, éttermek, kocsmák és a barátoknál tett látogatások. Az „Egyéb otthoni szabadidő (Other at-home leisure)” csoportban kap helyet az otthoni tanulás, olvasás, beszélgetés, barátok fogadása, a különböző hobbik, a hímzés, varrás.

A szabadidő leggyakoribb felosztásában 7–9 tevékenység, illetve tevékenységek körülkülönül el, ezek összetétele is hasonló.

4. táblázat

A szabadidő felosztása az egyes felvételekben

Norvég: 1971–1991	Kanadai-norvég, 1981	Oszták: 1981, 1992	Magyar, 1986–1999
Sport, rekreáció szabadban	Sport, testedzés	Társas kapcsolatok	Társas szabadidőtöltés
Szórakozás (szórakozóhely, kulturális/sportintézmény)	Szórakozás	Aktív sport	Vallásgyakorlás, szervezeti tevékenység
Televízió	Rádió, televízió	Kulturális intézmények	Kulturális / sportrendezvény
Társas élet	Közösségi és társas élet	Olvasás	Olvasás
Olvasás	Olvasás	TV-nézés, rádióhallgatás	Tévénézés, videózás
Egyéb szabadidő	Egyéb szabadidő	Magnó/lemez, hobbi, játék	Rádió, magnó, lemezhallgatás
Szabadidővel kapcsolatos utazás	Szabadidős utazás	Séta	Egyéb kedvtelések
	Egyéb időtöltés, hobbi	Pihenés / egyéb tevékenység	Séta, sport, testedzés
			Passzív idő, semmittevés

3.5. A közlekedés értelmezésének és rendszeren belüli elhelyezésének változatai és változásai

A „Közlekedés/utazás” a hazai értelmezés szerint többnyire időáldozat, nincs önmagában vett célja. Együttes mértéke azonban önálló jelentőséggel bír, hiszen az infrastruktúra fejlettségétől, az intézmények / munkahelyek / iskolák elérhetőségétől, területi eloszlásától, az igénybe vett közlekedési eszközök összetételétől együttesen függ. Ezért a közlekedési idő egészében való közlése elengedhetetlen, életvitelt jellemző minőségi összetételét az igénybe vett közlekedési eszközök arányainak változása és különbsége jellemzi elsődlegesen. Természetesen fontos azt is látni, hogy mennyi közlekedési időáldozatot követel a munkába/iskolába járás, a vásárlás/szolgáltatás, vagy a kulturális intézmények megközelítése. Egy-egy közlekedési eseményben több úti cél is összekapcsolódhat.

Az egyes úti célokat tekintve: a munkahely, iskola, bevásárlóközpont, könyvtár stb. megközelítésére fordított idő nem része a céltevékenységnek, így a munkahelyi közlekedés nem része a pénzkereső munkának, hiszen ezen idő alatt nem zajlik keresőmunka, hanem éppenséggel egy költséges szolgáltatás igénybevétele; színházba menet nincs részünk művészi élményben stb. Vannak azonban a helyváltoztatásnak olyan esetei, amelyekben eltűnik a közlekedés időáldozat szerepe, és valamely sajátos időfelhasználási funkció részeként jelenik meg. Ilyen például, ha a

közlekedés maga a keresőmunka (például taxisok, buszvezetők esetén), vagy része a keresőtevékenységnek (például kiküldetés). A séta, a kutyasétáltatás (amely formálisan gyalogos közlekedés), a városnéző buszon való utazás, a gyalogtúra, kerékpártúra, funkciójukat tekintve mind a szabadidő valamilyen részét képezik. A kisgyermek iskolába, óvodába kísérése során esetleg igen fontos beszélgetések zajlanak, de tartalmazza a gyermek óvodai átöltöztetését, a pedagógussal folytatott kisebb megbeszéléseket, így ez az esemény elsődlegesen a gyerekekről való közvetlen gondoskodás része, nevelési funkciókkal, ezért a kódolás során nem a közlekedés, hanem a gyermeknevelés osztályában kapott helyet. (A gyermeknevelési célhoz kapcsolt utazások jelentős részében a gyermek jelen sincs, például ha a szülői értekezletre megy.)

A közlekedés osztályozási rendszerben való elhelyezésében, felbontásában az országok között jelentős különbségek és időbeli változások figyelhetők meg.

1. Az utazás *mint önálló tevékenységkategória, vagy tevékenységcsoport sehol nem jelenik meg a rendszerben*, hanem az egyes tevékenységsztályok/csoportok utolsó eleme. Ennek a megoldásnak három eltérő változatával is találkozunk:

– minden tevékenységsztály főkategóriája magában foglalja a vele kapcsolatos közlekedést (a munkára fordított idő tartalmazza a munkahelyi közlekedést is);

– a tevékenységsztály főkategóriája a kapcsolódó utazás kategóriáját követően két változatot közöl: főkategória (például keresőmunka) utazás nélkül / főkategória utazással. (Ezt alkalmazzák az osztrák felvételek, 1981, 1992);

– a tevékenységsztályokhoz kapcsolódó közlekedés további kategóriákra bomlik a közlekedés eszköze / módja szerint. Példa: Közlekedés munkahelyre: autóval vezetőként, autóval utasként, mopeddel, kerékpárral, gyalog, tömegközlekedési eszközzel (holland, 1975–1990).

2. Szalai 1965-ös nemzetközi felvételének részletes (100 kategóriás) osztályozási rendszerében minden tevékenységsztály/csoport utolsó eleme a célok szerint részletezett közlekedés. Az összevont, 37 kategóriás osztályozási rendszerében három közlekedési cél (*keresőmunkához kapcsolódó „travel to job” és egyéb „total non-work travel”, ezen belül a személyi ellátáshoz „personal travel” valamint szabadidőhöz „leisure travel” kötődő közlekedés*) mellett önálló tevékenységkategóriaként is szerepel az *összes közlekedés „total travel”*. Ezt a megoldást számos osztályozási rendszer alkalmazza. A részkategóriák az osztályozási rendszeren belül, az összes közlekedés kategóriája ezektől függetlenül, a rendszert követő sorban jelenik meg.

3. *Önálló tevékenységcsoportot alkot a rendszerben a közlekedés két cél szerint megkülönböztetett kategóriával:*

- munkahelyi/iskolai közlekedés – összes egyéb közlekedés (francia, japán időmérleg)
- *eszközei/módja szerint* megkülönböztetett kategóriákkal (magyar: 1977, 1986, 1993, 1999).
- valamennyi tevékenységosztály céljai, majd az osztályozási rendszert követően a helyszín kategóriák között a közlekedés eszközei/módja szerint is megkülönböztetett kategóriákkal (Eurostat, 2000).

*

Az áttekintett osztályozási rendszerek számos összefüggés vizsgálatának lehetőségére hívják fel a figyelmet, amelyek többsége megvalósítható a magyar adatrendszerek megfelelő kezelésével. Látszik, hogy ezek a rendszerek nyíltak, nincsenek közös merev szabályaik, sokszor még az azonos fogalmak meghatározására sem (ezt tükrözi egyes terminusok többféle angol változata). A korábban kialakult elemzési struktúrák egésze azonban egy-egy országon belül alig, vagy csak lassan változik, ami feltétele a hosszú idősorok kialakításának, az időfelhasználásban lezajló szerkezeti változások követhetőségének.

Vannak tevékenységek, amelyek idővel elvesztik önálló szerepüket, s beolvadnak valamely gyűjtőkategóriába (ilyen például a kenyérsütés, vízfordás, rádiózás, kézimunka). Más tevékenységek – mint az internethasználat vagy a számítógép különböző célú alkalmazása, az álláskeresés, a guberálás, a háztartási adminisztráció-háztartásszervezés már az újabb tevékenységlistákon megjelennek, várva egy osztályozási rendszer keretében mikor érik el azt a gyakoriságot, amitől fogva valamely csoporton belül önálló kategóriaként is érdemes megjeleníteni őket. Vannak az egyes országok életvitelére egyedileg jellemző kategóriák is, amelyek fontosak az adott népesség mindennapi életében, szokásrendszerében. Példa erre a szaunázás az északi országokban, más országokban a golf, a dámajáték, Magyarországon, főleg vidéken a temetőlátogatás, sírgondozás.

Vannak tevékenységek, amelyek országonként más-más hangsúllyal, a rendszer más-más blokkjában kapnak helyet. Erre volt példa a Magyarországon jövedelem-szerzés részének tekintett kisgazdaságban végzett munka (ami máshol a házimunkák része), vagy az „intim együttlét”, ami – ha egyáltalán, mint elemi kategória előfordul – több országban a fiziológiai szükségletek „egyéb” csoportjában szerepel, nálunk a társas élet, emberi kapcsolatok alkotórésze.

Mіндеzen tapasztalat alapján elmondható, hogy szinte valamennyi eddigi osztályozási rendszernek számonkérhető hiányossága, hogy nem mindig képes kimutatni a

szellemi-mentális vagy fizikai egészségi állapotra károsan ható elfoglaltságokat. Ez egy más dimenzió, az időmérlegek felhasználásának kitágítása a kutatások további lehetőségei és céljai közé tartozik.

Irodalom

- EUROSTAT [2000]: *Guidelines for harmonised European Time Use Surveys*. Appendix VI. Activity Coding List. Final Draft. May 2000.DOC E2/TUS/5/00. Luxembourg.
- FALUSSY B. (szerk.) [1975]: *A szabadidő szociológiája*. Gondolat. Budapest.
- FALUSSY B. [1985]: *Az idő társadalmi elosztása*. Kandidátusi értekezés. Munkaanyag.
- FALUSSY B. – HARCSA I. [2000]: *Időmérleg (1976 és 1986 tavasza)*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- FALUSSY B. [2004]: *Az időfelhasználás metszetei*. Új Mandátum. Budapest
- FALUSSY B. [2005]: *Gondolatok az EUROSTAT időmérleg-vizsgálatokról közreadott első részletes jelentés kapcsán*. Statisztikai Szemle. 83. évf. 1. sz. 24–44. old.
- (FERGE ZS.) [1965]: *A nap 24 órája. (12 000 ember napi időbeosztása)*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- GERSHUNY, J. – JONES, S. [1986]: *Time use in seven countries 1961 to 1984*. University of Bath. Bath.
- HARWEY, A. (szerk.) [1995]: *Time use of Canadians. General Social Survey*. Statistics Canada. Ottawa.
- HARVEY, A, S. – GRØNMO, S. [1986]: *Social contact in Canada and Norway*. In: *Ås, Dagfinn et al.: Time use studies: dimensions and applications*. CSO of Finland. Helsinki.
- NIEMI, I. (szerk.) [2004]: *How Europeans spend their time? Everyday life of women and men. Data 1998-2002*. European Commission, EUROSTAT, Theme 3 Population and social conditions. Luxembourg.
- SOROKIN, P. A. – BERGER C. [1939]: *Time-budget of human behavior*. Harvard University Press. Cambridge. 1939
- SZALAI S. [1978]: *Idő a mérlegen. 12 ország városi és városkörnyéki népességének napi tevékenységei a Nemzetközi Összehasonlító Időmérleg Kutatómunkálat tükrében*. Gondolat. Budapest.
- SZALAI, A. (szerk.) [1972]: *The use of time. Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries*. Mouton. Hague – Paris.
- SZTRUMILIN, SZ., G. [1982]: *Problemü ekonomiki truda*. Nauka. Moszkva.
- WILSON, J. [2000]: *Information paper: time use pilot survey*. Australian Bureau of Statistics. Sydney.

Summary

In time-use surveys while analysing the structure of time-use there is a great importance of creating an acceptable activity classification system in which each categories are separated to given groups and activity types defined by function, aim and type, organised to a hierarchical system. The

list and classification of daily activities of time-use surveys reflect the habits and value preferences of a period, a country group or a single country. Activity groups can be created by the thematic fusing, grouping and hierarchical organisation of registered activities based on their frequency and time consumption. The paper presents the general common aims, basic principles and structural units of international or European, comparative and in different period surveyed activity classification structures of national time-use surveys. It also introduces the similarities, differences and changes of the activity classification of these time use-surveys.